

Sonja ZUPANČIČ | UTRINKI IZ PAPIROLOGIJE

Ko danes sedimo v naslanjaču in držimo v rokah lepo vezano knjigo, tudi če je njena vsebina sad pesniškega navdiha iz daljne preteklosti, si težko predstavljamo, da ni bila vedno napisana v taki obliki. Papirologija je veda, ki se ukvarja z razbiranjem starih tekstov, ki so se ohranili na papirusih (ὁ πάπυρος). Material, s katerim danes razpolagamo, sega od konca 4. stol. pr. Kr. vse do Arabcev (8. stol. po Kr.), ko začnemo konvencionalno govoriti o paleografiji. Gre za vsakovrstne tekste, od literarnih do vsakdanjih komercialnih zapisov.

Papiruse, s katerimi razpolagamo danes, so v glavnem našli v Egiptu; tam so se namreč lažje ohranili zaradi ugodnih klimatskih razmer. Pomembno pa je tudi odkritje približno 2000 zvitkov, ki so zogleneli med izbruhom Vezuva leta 79 po Kr. in so bili del bogate knjižnice Vile Papirusov pri Herkulaneju, ki je bila baje last družine Pizonov.¹

Papirologijo kot vedo lahko primerjamo z epigrafijo, a je med njima bistvena razlika, ki sloni predvsem na materialu, predmetu preučevanja: ne smemo namreč pozabiti, da je epigrafski napis nastal zato, da bi trajal v času in svoje sporočilo ohranjal potomcem. Ko razbiramo vsebino papirusa – in to velja predvsem za dokumentarne tekste in fragmente – pa se moramo zavedati, da segamo v privatno sfero oseb, ki si ne bi, ko so tekst sestavljale, nikoli mislile, da bo njihov zapis nekoč predmet radovednosti in tako natančnega preučevanja. In prav zato, ker niso bili napisani, da bi jih mi brali, predstavljajo za nas papirusi izjemno dokumentacijo o takratnem življenju. Ni pa bilo vedno tako. V 18. in 19. stoletju so zanimanje vzbujali le literarni teksti, dokumentarne pa so zbirali zgolj iz zbirateljske strasti. Napoleonova ekspedicija v Egipt leta 1798 je med drugim vzpodbudila interes za stare egipčanske predmete, med temi seveda tudi za papiruse. Kot je splošno znano, so se zbirke večine muzejev izoblikovale proti

¹ Ti zvitki, ki so bili odkriti že sredi 18. stoletja pod pokroviteljstvom burbonske dinastije, vsebujejo filozofske tekste, v glavnem Epikura in njegovih učencev. V več izvodih je prisotno na primer Epikurovo delo Περὶ φύσεως. Zelo težko jih je razbirati, ker so zogleneli in jih je skoraj nemogoče razviti, ne da bi se lomili. Ze kmalu po njihovem odkritju, leta 1752, so izumili posebno napravo, sestavljeno iz dveh valjev, ki se s pomočjo urinih kazalcev izredno počasi premikata in papirus polagoma odvijata.

koncu 19. stoletja. Sistematične raziskave, ki bi antični predmet ali pisani dokument povezale tudi s krajem, kjer so ga našli, pa se začenjajo šele po prvi svetovni vojni.

Kako so Egipčani pridobivali papirus, nam poroča Plinij Starejši.² Papirusovo drevesce raste v zastajajoči, le do dva kubit³ visoki vodi, predvsem v Nilovi delti. Zraste visoko tudi do deset kubitov. Veliko ga je v oazi Arsinoe (danes El Fayum).⁴ Plinij pravi, da je papirus vsesplošno uporaben: iz njegovih debelih korenin izdelujejo posodo in drugo orodje, poleg tega jih uporabljajo tudi za kurjavo; iz trikotnega stebelca izdelujejo papír, iz njegovih cvetov pa vence za kipe bogov. Iz papirusa izdelujejo tudi čolne, obleke, rogoznice, sandale, jadra in vrvi. Plinij še poroča, da mlade papirusove poganjke jedo tako surove kot kuhane. Papirusovo drevo je torej za Egipčane pravi dar bogov, ker drugega lesa v Egiptu skorajda ni in ga morajo uvažati.

Papirusov zvitek nastane po takem postopku: steblo razrežejo na en kubit dolge segmente, nato iz vsakega posameznega dela izrežejo čim tanjše rezine, široke 1–1,5 cm, in jih položijo eno zraven druge, tako da naslednja za malenkost prekriva prvo. Notranjost stebelca je zelo lepljiva, zato uporaba dodatnega lepila ni potrebna. Ko je zaželena velikost dosežena, hitro preložijo po istem postopku še serijo segmentov vprek, nato dajo papír pod prešo in ga posušijo na soncu. Zvitek nastane, ko se zalepi skupaj več tako pridobljenih listov (do dvajset) s pomočjo lepila, ki ga naredijo iz moke in vode.⁵ Ko so posamezna *κολλήματα* zlepljali skupaj, so pazili, da na notranji strani stojijo vsi segmenti vodoravno (v tej smeri je bila pisava bolj tekoča, ker se pero ni zatikalo ob posamezna vlakna). Tej strani papirusa pravimo *recto*, zunanji, z vertikalnimi segmenti, pa *verso*.⁶

Papirus je bil zelo dragocen, zato so ga uporabljali nadvse racionalno. Pisali so v stolpičih, pri tem pa pazili, da stolpiči ne sovpadajo s posameznimi *κολλήματα*, ampak da pisava prekriva mesto, kjer so bili listi zlepljeni.

Bilo je več vrst papirusa; pri Pliniju jih zasledimo kar osem. Plinij tudi pravi,⁷ da so prvovrstnemu papirusu pravili *charta hieratica*, ker so ga uporabljali samo za bogoslužne knjige. Pozneje so na čast Avgustu ta papirus

² Plinij St., NH 13, 74–82.

³ 1 kubit = 44,4 cm.

⁴ Danes je na območju, ki ga opisuje Plinij, papirus prava redkost!

⁵ Nekateri papirusi so dolgi tudi do deset metrov! Posameznemu listu pravimo *κόλλημα* ali tudi *σελίς* (lat. *plagula*), celemu zvitku pa *τόμος* ali *βύβλος* (lat. *liber, volumen*). Leseni palici, okrog katere so papirus zvijali, pa so pravili *ὀμφαλός* (lat. *umbilicus*).

⁶ Navadno so pisali samo na notranjo stran, kjer se je zapis tudi lažje ohranjal, zunanjo so uporabili po potrebi le naknadno. To je za nas važen podatek: kadar preučujemo papirus, ki je popisano na obeh straneh, na podlagi tega vemo, da je tekst, ki teče vodoravno z vlakenci, starejši.

⁷ Plinij St., NH 13, 23, 74.

poimenovali po njem, naslednjo zvrst papirusa pa po njegovi ženi Liviji. Tako je oznaka *charta hieratica* prešla v rabo šele za tretjerazredni papír. Drugače pa so vrsto papirusa poimenovali po kraju izdelave (*amphitheatica*) ali po kraju, kjer je papirus, ki so ga uporabljali za tisti tip papíra, rasel (*saitica*). Tudi preučevanje papirusov, ki so se ohranili, nam potrjuje, da so bili različnih vrst in kakovosti. Najbolj kvaliteten papirus so vsekakor proizvajali v dobi ptolemajske dinastije (3. in 2. stoletje).

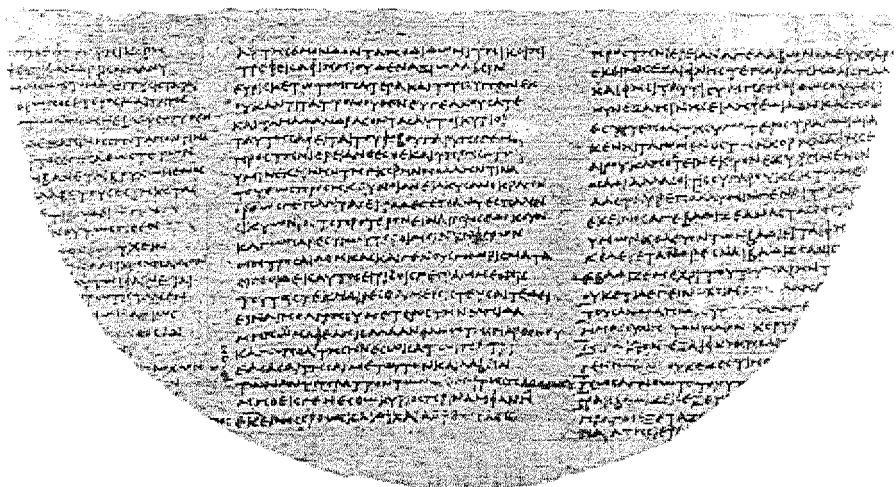
Papirus so prodajali v zvitkih (*χάρτης*). Uporabljali so ga ali celega ali pa so iz njega izrezali potrebne dele. Z opazovanjem papirusne zupuščine so papirologi ugotovili, da tako pri literarnih tekstih kot pri uradnih dokumentih papirusa niso uporabili še na hrbtni strani, ko je bil enkrat izrabljen *recto*. Ker pa je bil papír dragocen, so občasno prodajali zaloge dokumentov, ki jih niso več rabili, tudi ker takrat arhiviranje še ni bilo v praksi. Tako so se od časa do časa na tržišču znašle precejšnje količine na eni strani uporabljenega papirusa.⁸ Del tega papirusa je ubral čisto posebno, za nas zelo zanimivo pot. V Egiptu se je tradicija pokopavanja v sarkofagih ohranila zelo dolgo. Znani so celo primeri krščanskih pokopov v antropomorfnem sarkofagu, a pravega, kamnitega sarkofaga ali sarkofaga iz lesa sikomore,⁹ si ni mogel vsakdo privoščiti. Tako so začeli izdelovati sarkofage iz lepenke, lepenko pa so pridobivali tako, da so zlepljali skupaj po več papirusov, dokler niso dosegli zaželenih debeline.

Na začetku 20. stoletja so Francozi v Egiptu izkopavali nekropolo blizu kraja Ghoran. Znatno število mumij so prenesli v Pariz na Sorbono, kjer so odkrili, da se lepenka lušči in na dan prihajajo teksti, ki so bili očitno literarnega značaja in tudi precej stari (3. stoletje). Vsebina nekaterih je bila razpoznavna (Homer), drugi pa so bili neznani. Sklepali so, da pripadajo obdobju nove komedije, niso pa raziskovali dalje. Šele veliko let kasneje so prišli do spoznanja, da bi prišli do znatnega števila literarnih tekstov, če bi mumijske kartone razstavili.¹⁰

⁸ Nekaj podobnega se je dogajalo tudi z literarnimi teksti, čeprav so bili ti dragocenejši in so jih uporabljali dokler se je dalo iz njih brati. Zanimivo je dejstvo, da se je vse to v glavnem odvijalo nekako v zaprtem krogu: papirus z literarnim tekstom so v glavnem uporabili zopet za literaren tekst, in isto je veljalo za dokumente. Zato je papirus, ki bi imel na eni strani literaren, na drugi pa dokumentaren tekst, prava redkost. Ko so papír ponovno uporabili, ga niso le obrnili, ampak so ga postavili tudi na glavo. Pri dokumentih pa so poskrbeli, da je bil stari tekst prerezan čez pol, tako da ni mogel nihče več razbrati, kaj je na njem pisalo.

⁹ *Ficus Sycomorus*, eno izmed redkih dreves, ki uspevajo v Egiptu.

¹⁰ Tako je prišlo do odkritja dobre tretjine Menandrove komedije Sikion(ij)ec (*Σικωνίως*), ki je bila do takrat znana le iz redkih fragmentov in posredne tradicije. Sploh ves Menander, ki ga danes poznamo, je prišel do nas prek egipčanskih papirusov in pergamenta. Do začetka 20. stoletja smo poznali le izbor enostišnih izrekov – *Γνώμαι μονόστιχοι* – 758 verzov, pa še za te je bilo sporno, ali so vsi Menandrovi. Odkritje Sikion(ij)ca (P. Sorbonn. inv. 2272) predstavlja za papirologijo pomem-

Slika 1: Papirusni fragment Menandrove komedije *Sikhion(ij)ec*

Za papiruse, ki so se ohranili na mumijah, je značilna homogenost: ali vsi pripadajo istemu kodeksu ali avtorju, ali pa izhajajo iz istega arhiva. Vsekakor so vsi nastali bolj ali manj istočasno. Naleteti v istem kontekstu istočasno tako na literaren kot na dokumentaren tekst predstavlja za nas zelo srečno naključje, ker se ponavadi dokumentarnemu tekstu obdobje in kraj nastanka lahko precej enostavno določi. Če nam je sreča naklonjena, bo med tistimi drobci, ki nam jih bo uspelo razbrati, tudi datum: tako bomo lahko sklepali, da je literarni tekst na drugi strani nastal nekoliko prej ali pa pozneje (*recto in verso!*). Pri tem nam je v pomoč seveda tudi analiza tipa pisave, ki se je s časom spreminjala. Ni pa vedno enostavno iz

ben podvig. Na koncu komedije stoji poleg naslova tudi avtorjevo ime, *scriba* pa si je za lastno rabo (plačani so bili namreč na verz) zabeležil še število verzov, ki pa verjetno ni v celoti ohranjeno (najmanj pa jih je tisoč). Analiza besedila je pokazala, da gre za tekst iz 3. stol. pr. Kr., razstavljanje kartona pa je privedlo še do drugega podatka: skupaj s tem besedilom so bili zlepljeni tudi dokumenti, ki so nosili datum 222–217 pr. Kr.; zelo verjetno pa je, da je literarni tekst še starejši. Glede na Menandrovo absolutno kronologijo to pomeni, da je tisti tekst nastal verjetno le borih pedsedet let po Menandrovi smrti, okrog leta 240 pr. Kr., in gre torej za najstarejši Menandrov papirus, ki ga poznamo.

Kot zanimivost se mi zdi še vredno omeniti, kako se nam je ohranil Menandrov *Codex Cairensis*, poleg Bodmerjevega najvažnejši Menandrov kodeks. Odkril ga je Gustave Lefébvre leta 1905 v kraju Afroditopolis (danes Kôm-Ichkaou). Flavij Dioskor, egipčanski odvetnik in amaterski pesnik, ga je uporabil kot zamašek za glinasto posodo, v kateri je hranil raznovrstne dokumente. Kodeks je iz 5. stol. po Kr. in vsebuje pet komedij: eni ne vemo naslova, ostale štiri pa so Junak ("Ἡρώς"), Razsodba ("Ἐπιτρέποντες"), Pristriženka (Περικειρομένη) in Dekle s Samosa (Σαμία).

lepenke zopet izluščiti originalni papirus. Kot lepilo so uporabljali moko, skupaj pa so navadno zlepljali popisani del. Nato so karton razrezali na zelene oblike in zato ti drobci niso kompletni, predvsem tisti, ki prihajajo z glave. Te je ponavadi tudi najteže rešiti.

V 2. stoletju po Kr. pride poleg zvitka v rabo tudi kodeks. Tudi pri sestavi kodeksa izhajajo iz zvitka: razrežejo ga na enako velike dele in jih postavijo drugega na drugega, *recto* stoji seveda zgoraj. Pri tem pazijo, da tečejo vlakenca vedno v isto smer. Kupček nato prepognejo in ga zašijejo. Po šivih se papirus s časom z lahkoto potrže in tako imamo kodekse, ki so bili večkrat prešiti, dokler je bil pač tekst še uporaben. Najstarejši kodeksi imajo na vsaki strani samo po en stolpič, šele v 4. stoletju so začeli pisati v dveh stolpičih. Strani navadno niso oštevilčili, če pa so jih, stoji številka zgoraj na sredi. Neoštevilčeni posamezni listi predstavljajo za nas problem, ker ne vemo, katerega je treba prebrati prej. Pri tem si navadno pomagamo z opazovanjem šivov ali sosledice *recto* in *verso*.

V obdobju Ptolemajev so na papirus pisali v glavnem s čopiči. Črnilo je bilo črnosive ali rjavkastordeče, poredkoma živordeče barve.

Kje so dokumenti, pisani na papirus, nastali? Upravno središče je bila Aleksandrija, zato sklepamo, da jih je tam nastalo največ. Aleksandrija pa stoji v Nilovi delti na skrajnem severu. Klima je tam precej vlažna in zato se je od te velike produkcije ohranilo bore malo materiala. Več papirusov prihaja iz krajev Thmouis in Tanis, ki stojita južneje, v notranjosti delte, ampak tudi ti so, podobno kot tisti iz Herkulaneja, večidel zogleneli. Najbogatejše najdišče je Moeris lacus na območju Arsinoe, kjer je bilo veliko grških naselij. Te vasi so prebivalci kaj kmalu zapustili, ker je bilo težko vzdrževati kanale za namakanje in polja braniti pred zasipavanjem peska. Puščava je naselbine prekrila in tako ohranila vse, kar je bilo tam zapuščenega, brezpomembnega za lastnika, a danes zelo važnega za dokumentiranje takratne kulture.

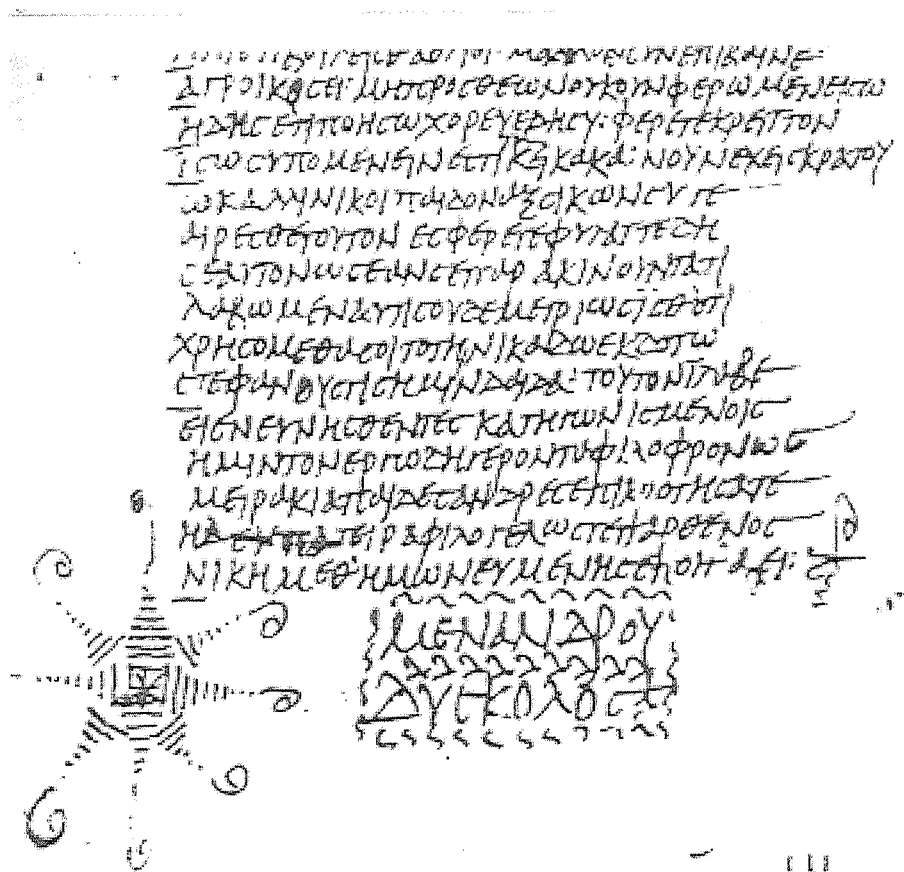
P. Bodmer IV

Papirus Bodmer IV,¹¹ ki ga je leta 1959 (z letnico 1958) izdal Victor Martin,¹² je eden najznamenitejših Menandrovih kodeksov. Gre za komedijo Čemernež (*Δύσκολος*). Na sliki je prikazan del zadnje strani, ki meri

¹¹ Martin Bodmer (1899–1971) je bil zelo bogat trgovec, zlatar, po rodu iz Švice. Bil pa je tudi strasten zbiratelj knjig. V svoji knjižnici je zbral znatno število kodeksov z literarnimi teksti, za katere pa ne vemo, kje so nastali. Z vso verjetnostjo so pripadali samostanski knjižnici iz Zgornjega Egipta, saj je v zbirki prisotnih veliko verskih tekstov.

¹² Martin, V.: *Papyrus Bodmer IV. Ménandre: le Dyscolos*. Cologny-Genève 1958.

13 x 28 cm. Kodeks je bil v rabi zelo dolgo, saj so ga kar trikrat prešili, tako da se njegovih strani že ni dalo več obračati. Glede na dejstvo, da so ga hoteli na vsak način ohraniti, čeprav ni bil več uporaben, sklepamo, da je bil zelo dragocen. Celoten kodeks je sestavljalo šestnajst kosov papirusa, to je dvaintrideset listov, kar znese štiriinšestdeset strani, in je vseboval tri komedije: na prvih osemnajstih straneh Dekle s Samosa (Σαμία),¹³ od strani devetnajst do strani devetintrideset Čemernež (Δύσκολος),¹⁴ od strani štirideset do strani dvainšestdeset pa Ščit (Ἄσπίς).¹⁵ Od treh komedij se je seveda ohranila v celoti le tista, ki je bila na sredi, to je Čemernež .

Slika 2: Papirusni fragment Menandrove komedije Čemernež

¹³ P. Bodmer 25.

¹⁴ P. Bodmer 4.

¹⁵ P. Bodmer 26.

Če tekst analiziramo z oblikovnega vidika, na prvi pogled ugotovimo, da stoji na vsaki strani samo po en stolpič z velikim številom vrstic (od petinštirideset do petinpetdeset) in to zaradi dimenzij lista (13 x 28 cm!). Listi so oštevilčeni, ampak za to je pozneje poskrbel nekdo drug. Strani namreč navadno niso oštevilčili. Tekst je napisan z velikimi črkami, kjer se le da, pa so prisotni vezaji (predvsem pri ϵ in σ), kar je tipično za kurzivo. Tudi ζ na koncu verza je zelo razpotegnjena, verjetno v okras. Isto naredi *scriba* tudi z ϵ , na primer v predpredzadnjem verzu.

Ves kodeks je gotovo delo enega samega prepisovalca. Spmembe, ki so opazne pri pisavi, gre pripisati rabi različnih peres. *Scriba* se je poslužil *παράγραφοι* ali dvopičja, da je označil nastop nove osebe. V tekstu zasledimo označene tudi pridihe (verz 965) in apostrofe (zadnji verz). Vrinilo se je tudi nekaj napak, na primer v verzu 965, kjer stoji ϵ namesto σ ,¹⁶ nekatere pa je prepisovalec delno tudi sam popravil tako, da je zgrešeno črko prečrtal.

Na koncu stoji lepo izdelana *κορωνίς* in med okraski še naslov in avtorjevo ime.

Zelo verjetno je ta tekst nastal na koncu druge polovice tretjega stoletja po Kr. Globoko izbočeni trebuh črke μ in oblika črke δ , ki je zelo podobna današnji črki d, pričata, da ne more biti starejši.

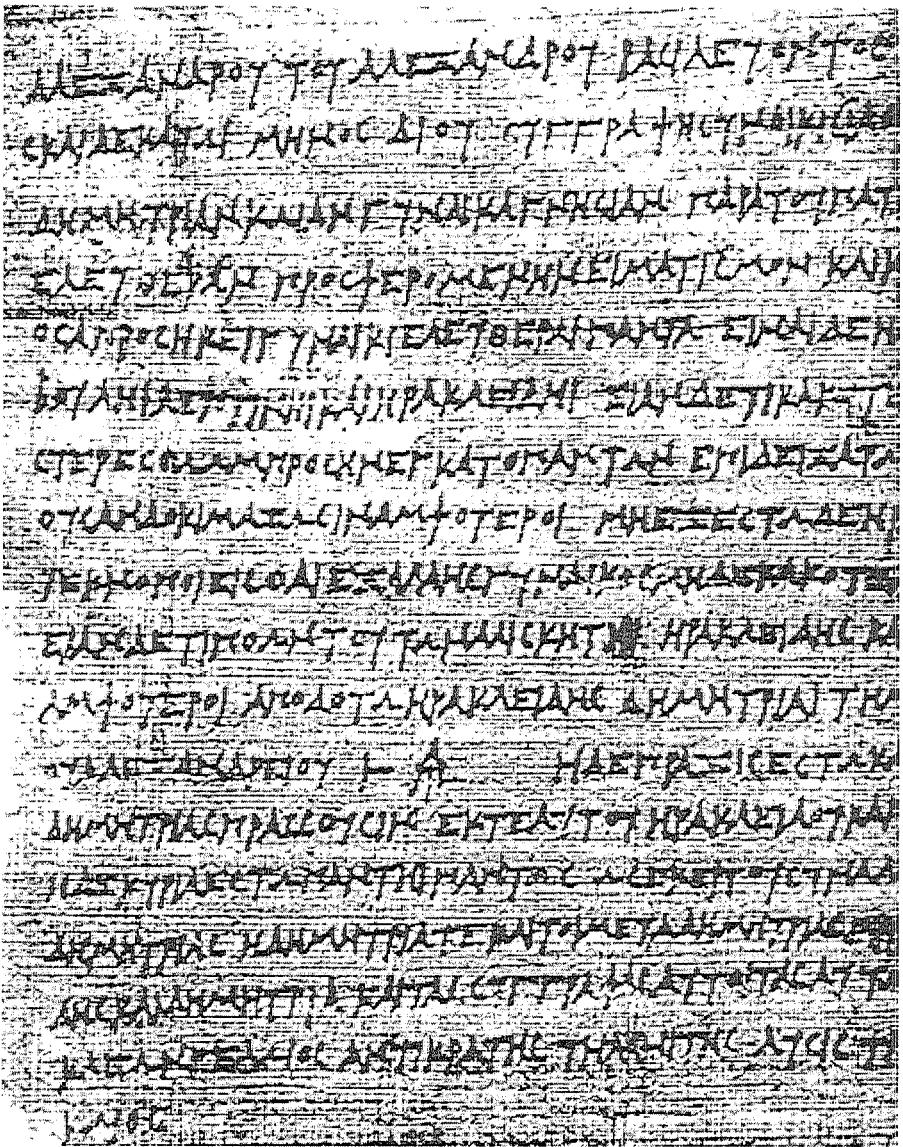
P. Eleph. 1

Zgodovina dokumentarne pisave se začenja s tem papirusom, ki so ga odkrili na otoku Elefantina.¹⁷ Dokumentarni papirusi so za nas važni, ker so neposredne priče vsakdanjih dogodkov ter življenja in navad tistega časa. Papirus, del katerega lahko vidimo na sliki, vsebuje na primer ženitovanjsko pogodbo. Pogodba seveda ni med nevesto Demetrijo in ženinom Heraklidom, ampak med slednjim in nevestinim očetom Leptinom ter predstavlja jasen dokaz pravic in dolžnosti, ki jih je takrat imela ženska.¹⁸ Doku-

¹⁶ $\epsilon\upsilon\nu\eta\sigma\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\epsilon\varsigma$ namesto $\sigma\upsilon\nu\eta\sigma\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\epsilon\varsigma$.

¹⁷ Elefantina je manjši otok na skrajnem jugu Egipta, blizu Asuana. Na njem je bil nameščen nilometer, naprava za merjenje količine vode v reki. Ostanke semitskih naselbin pričajo, da je bil otok naseljen že takrat. Papirusi, ki so jih tam našli nemški arheologi, vsebujejo dokumente, ki so pisani v grščini in aramejščini. Med izkopavanji, ki so bila v letih 1905 in 1906, so odkrili ostanke starega naselja. V eni izmed koč so našli glinasto vazo, v katero so stanovalci shranili pomembne listine. Našli so štiri dokumente, še lepo zvite skupaj in ovite z listom papirusa.

¹⁸ Stanovati bo morala na primer tam, »kjer se bo možu in očetu, po skupnem posvetovanju, zdelo najprimernejše« ($\delta\pi\upsilon\upsilon \acute{\alpha}\nu \delta\omicron\kappa\lambda\eta\iota \acute{\alpha}\rho\iota\sigma\tau\omicron\nu \epsilon\acute{\iota}\nu\alpha\iota \beta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\iota\varsigma \kappa\omicron\iota\nu\eta\iota \beta\omicron\upsilon\lambda\eta\iota \text{Λεπτιν\eta\iota και \text{Ἡρακλείδ\η\iota}$). Sama o tem torej ni mogla odločati, je pa imela iste pravice kot mož v primeru, da bi se ji ta izneveril. Bodisi mož ženi

Slika 3: Papirusni fragment iz Elefantine

kot žena možu sta morala zakonolom dokazati pred tremi pričami, ki sta jih izbrala skupno in priznala za nepristranske. Žena je pri tem postopku imela možnost, da se zastopa sama, drugače pa je tudi v tem primeru za to poskrbel posrednik. V primeru razveze po ženini krivdi je ta izgubila doto, ki jo je prinesla ob poroki, če pa je bil zakon razvezan po moževi krivdi, je žena dobila doto nazaj in kot odškodnino še enako vsoto v denarju. Poleg tega je smela tudi hraniti lasten izvod pričujoče pogodbe in ga uporabiti, kjerkoli bi bilo potrebno.

ment je nastal na koncu 4. stoletja pr. Kr., točneje med letoma 311 in 310. Točno določitev nam omogoča datum, ki je napisan na začetku pogodbe, in to kar v dvojni redakciji: »Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀλεξάνδρου βασιλεύοντος ἔτει ἑβδόμῳ Πτολεμαίου σατραπεύοντος ἔτει τεσσαρεσκαίδεκάτῳ μηνὸς Δίου«. ¹⁹ Aleksander je Aleksander IV, sin Aleksandra Velikega. Bil je na oblasti od leta 317 do leta 310/9, čeprav nekateri dokumenti pričajo, da je bilo njegovo ime v rabi za zapisovanje letnic tudi še po njegovi smrti, vsaj do leta 305. Ptolemaj pa je Ptolemaj I Soter, ki je prišel na oblast v Egiptu po smrti Aleksandra Velikega.

V ženitovanjski pogodbi je ohranjen tudi poseben znak za število 1000. Podobnega zasledimo še na enem papirusu, ²⁰ na katerem je tekst Menandra. ²¹ Ta znak je pomemben, ker dokazuje izvor ljudi, ki so to pogodbo napisali. Gre za grške priseljence iz Jonije, ki so svoje navade prenesli v Egipt.

Papirus je tudi po zunanji obliki zelo zanimiv, ker gre pravzaprav za dvojno redakcijo iste listine. Takemu tipu dokumenta pravimo δῖπλωμα in je bil v rabi predvsem pri Rimljanih. Če je bil dokument važen, so naredili dve kopiji, eno so shranili, druga pa je služila za konzultacijo. Postopek je bil takšen: list papirusa so delno prerezali, na zgornjo polovico napisali tekst, ki je navadno napisan zelo skrbno, ker gre za original, nato so ta del lista prepognili in ga zvili do zareze. Tam so potem naredili tri luknjice in zvitek z nitjo iz papirusa zvezali in ga zapečatili. Na spodnji del lista so napisali kopijo dokumenta in jo potem po istem postopku zvili in zavezali. Tako je nastal dvojen dokument, en del je bil zapečaten, drugega pa se je dalo ob katerikoli potrebi prebrati.

Vse tipe dokumentarne pisave karakterizira hitrost, s katero so bile napisane. Α, δ in λ so v tem primeru zelo ozke, istočasno pa tudi zelo razpotegnjene. Nekaterе črke so zapisane strogo epigrafsko (ε), kar je pokazatelj arhaičnosti, druge pa spet ne (σ). Tega pa se pisec ne drži dosledno, saj je σ na različnih mestih zapisana drugače. To je tipično za dokumentarno pisavo in nam večkrat povzroča težave pri določanju starosti dokumenta. V tem primeru tega problema ni, ker je datum zapisan in to celo v dvojni redakciji.

Zanimiva so imena prič, ²² ki dokazujejo raznolikost sestave takratne grške skupnosti v Egiptu.

¹⁹ »V sedmem letu vlade Aleksandra, sina Aleksandra, v štirinajstem letu Ptolemajeve satrapije, v mesecu Δίου«. Δίος je bil prvi mesec makedonskega koledarja, danes bi ustrežal koncu avgusta in septembru.

²⁰ P. Sorbonn. inv. 2272.

²¹ Gre za že omenjenega Menandrovega Sikion (ij)ca, ki se je ohranil v kartonu mumi-je.

²² »Κλέων Γελῳιος Ἀντικράτης Τημνίτης Λύσις Τημνίτης Διονύσιος Τημνίτης Ἀριστόμαχος Κυρηναῖος Ἀριστόδικος Κῶιος« (Kleon iz Gele (Sicilija), Antikrat, Lizis in Dionizij s Temnosa, Aristomah iz Kirene in Aristodik s Kosa).

BIBLIOGRAFIJA

- BLANCHARD, A.–BATAILLE, E.: *Fragments sur papyrus du ΣΙΚΥΩΝΙΟΣ de Ménandre*. Rech. de Pap., 3 (1964).
- CALDERINI, A.: *Papyri. Guida allo studio della papirologia antica greca e romana*. Milano 1944.
- CORBATO, C.: *Studi menandrei*. Università degli Studi di Trieste, Facoltà di Lettere e Filosofia, Istituto di Filologia Classica, Trieste 1965.
- JÄGER, G.: *Uvod v klasično filologijo*. ŠOU, Ljubljana 1998.
- LESKY, A.: *Geschichte der griechischen Literatur*. Zweite, neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Bern und München 1963.
- MARTIN, V.: *Papyrus Bodmer IV: Ménandre, Le Dyskolos*. Cologny-Genève 1958.
- MONTEVECCHI, O.: *La papirologia*. S.E.I., Torino 1973.
- PLINIUS: *Naturalis historia, XIII*. Ed. by H. Rackham, London-Cambridge 1949.
- RUBENSOHN, O.: *Elephantine Papyri*. Berlin 1907.
- TURNER, E. G.: *Greek Papyri*. Oxford 1968.
- VOGT, E.: *Griechische Literatur*. Akademische Verlagsgesellschaft Athenion, Wiesbaden 1981.

Naslov:

Sonja Zupančič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

SI-1000 Ljubljana

e-mail: sonjazupancic@libero.it